

Thorma János: Talpra magyar!

1848 márciusa

A párizsi forradalom hírére 1848. március 3-án Kossuth Lajos felirati javaslatot terjesztett az országgyűlés elé, amelyben az ellenzék programjának sürgős törvénybe iktatását követelte. Az alsótábla a javaslatot azonnal elfogadta és feliratban javasolta a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést és a független, nemzeti kormány felállítását.

Másnap a reformer politikusokat tömörítő Ellenzéki Kör is megvitatta a felirati javaslatot. Az alkotmányosságra és nemzeti kormányra vonatkozó részekkel egyetértettek, hiányolták azonban a sajtószabadság, az évenkénti országgyűlés és más intézmények tételes megemléstését. Az Ellenzéki Kör megbízásából március 12-ére – Irinyi József megfogalmazásában – elkészült a 12 pont első változata, amelynek tartalma jóval túlmúlt az eredeti felirati javaslaton. A március 12-i változat nemcsak a később híressé vált 12 pontot, hanem egy bevezetőt is tartalmazott a kiáltvány szükségességének megindoklásáról. A bevezető szerint egész Európa mozgásba jött és Magyarország sem ragaszkodhat idejétmúlt, elavult viszonyaihoz. Kijelentette, hogy a nemzet immáron az alkotmány teljes reformját igényli, részeredményekkel már nem elégszik meg.

Mit kíván a magyar nemzet.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kívánjuk a' sajtó szabadságát, censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék. képviselői egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A' politikai statusfogylok szabadon boesáttassanak.
12. Unio.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

ARAD

1848 sorsfordító tavasza

A szabadság szikrája

A történelem során egymás mellett élő népek mindegyikének megvan a saját nemzeti ünnepe. Ám van egy olyan történelmi dátum, amely a Kárpát-medence minden népének, népcsoportjának életét valamilyen módon befolyásolta. 1848 márciusa a népek tavaszaként vonult be a történelembe. Ebben az évben a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk utáni Európa viszonylagos nyugalma immár ismét egyre jobban feszítették a nemzeti, a társadalmi és a szociális ellentéteket. A népek függetlenségi vágya megáradt folyóként csapott át a feudális társadalmi berendezkedések partjain.

Az egységes magyar nemzet újjászületéséért folytatott harc 165 évvel ezelőtt, március havában Európa tavaszának betetőzéseként kezdődött.

A jelet most is a franciák adták meg. 1848 februárjában, Párizs utcáin a fellázadt nép barikádokat emelt és kikiáltotta a köztársaságot. Lajos Fülöp király elmenekült. A forradalom szikrája gyorsan terjedt. Elérte Köln, Berlint, Münchent, Bécsset, Prágát, Varsót. Nemzeti szabadságot, társadalmi jogokat követelt mindenütt a nép. A zsarnokság, a nemzeti és társadalmi elnyomás fenntartásában érdekelt hatalmak pánikba estek, fegyveres ellenlépést fontolgattak.

A magyar országgyűlés Pozsonyban ülésezett. Kossuth ekkor fogalmazta meg, hogy mit akar a magyar nemzet: Mindenekelőtt független, alkotmányos kormányt Magyarországnak!

Eközben Pesten az ifjúság a Pilvax kávéházban szervezkedett. Petőfi megszerkesztette a forradalom kátéjának tekinthető 12 pontot, megírta a Dicsőséges nagyurak... versét és a Nemzeti dalt.

A 12 pont a magyar nemzet kívánalmait fogalmazta meg. Többek között a sajtó szabadságát, egy Pest-Budán felállítandó felelős minisztériumot, a törvény előtti egyenlőséget, nemzeti őrsereget, közös teherviselést, Erdély egyesítését Magyarországgal.

És március 15-én, egy esős kora tavaszi napon – azóta minden magyar számára a forradalom lángra lobbanásának dicsőséges dátuma – a Petőfi, Jókai, Irinyi, Vasvári vezette forradalmi ifjúság lefoglalta Landerer nyomdáját, nyomatékositva ezzel a nemzeti kívánalmak egyik fontos célját, a sajtó szabadságát és a cenzúra eltörlését.

A nyomdában sokszorosított Nemzeti dal a forradalom első írásos manifesztuma volt. A Nemzeti Múzeum előtt hamarosan tízezres tömeg hallgatta meg a szónokokat és élte a forradalmat. A Budára átvonuló lelkes tömeg kiszabadította rabságából Táncsis Mihályt.

Miközben a forradalom vezetői Pesten a nép felfegyverzéséről döntöttek, a szétküldött forradalmi „röplapokból” az ország népe hírét vette a történéseknek.

És nem maradt passzív szemlélője az eseményeknek!

Mozgalmak a századelőn

Volt-e előzményük a forradalmi mozgalmaknak tájainkon?

Ha jócskán visszamegyünk a történelemben, akkor legelőször Dózsa Györgyre kell gondolnunk. Bő két évszázaddal később, 1735-ben Péro Szegedinác vezetésével a jogaiktól megfosztott szerb határőrök és a hozzájuk csatlakozó paraszti tömegek néztek farkasszemet a hatalommal. Öt évtized múlva jöttek Horea hadai.

Arad, Pécska, a Maros völgye és a Körösök vidéke mindig ingoványos talaja volt az impériumnak.

A 19. század parasztmegmozdulásait véve figyelembe azt kell mondanunk, hogy a viharsarok szele elérte Arad vármegyét is. Szinte menetrendszerűen követték egymást 1846-ig a zendülések, mozgalmak: Kerülösön (1820), Gyulavarsándon (1822), Seprősön (1824), Világoson (1835), végül pedig Fazekasvarsándon (1846). Ezeket minden esetben katonai erővel fojtották el. A tömeges megmozdulások okairól írva dr. Kovách Géza elsősorban a határrendezéssel szembeni elégedetlenséget és a vallási türelmetlenséget helyezte előtérbe. (Ahol Dózsa és Horea hadai jártak, Bukarest, 1966, 215–228.)

Világoson éppen az ellen a Bohus János ellen fordultak a parasztok, aki a reformnemesség képviselője volt és évente 200 forintot ajánlott fel a Magyar Tudományos Akadémia részére. Bő egy évtizeddel később pedig mindenkit megelőzve értette meg az idők szavát: még az örökváltást meg szavazó országgyűlés befejezése előtt hazautazott és kihirdette birtokán a jobbágyok szabadságát. Hogy ebben a tettében milyen szerepet vállalt neje, Bohusné Szögyény Antónia, a reformkor egyik jeles magyar nagyasszonya, azt legfeljebb csak sejteni lehet.

A nehezen kiharcolt kiváltságjogokat gyakorló és annak anyagi következményeit viselő Aradon azonban az említett eseményeknek viszonylag gyöngye volt a lecsapódása. A reformkorba lépő Arad a polgárisodás, az urbanizáció kezdeti időszakát élte át. Igen találóak Vörösmarty sorai, aki e nagy fellendülés szemtanújaként írta: „Egy új világ van Méneshegy alatt/ Mely gyors erővel cél felé halad.” Akko-

Reformkori széljárás

Honnan ez a gyors fejlődés? Hiszen a 19. század első három évtizedének Aradja a korabeli kamarai mezővárosok általános képét mutatta.

Ellentmondásokkal teli volt ez a kép, hisz a városi és a falusi jellegzetesség különös keverékét mutatta.

A település büszkesége a Maros bal partján elterülő vár. De az városban. Katonai erődítmény. Oda civil ember nemigen tehet be a lábát.

A folyó mellékági miatt mocsaras, sáros, hepehupás, éjszakaivilágítatlan utcák, kevés és jelentéktelen középület, nemzetiségileg városrészenként elkülönülő lakosság.

Ez az 1840-es évek Aradja. Céhekbe tömörült szorgalmas iparos emberek városa.

Legjelentősebb ipari létesítménye a Zselén-szky gróf alapította sörgyár (1772) Újaradon, de ez a városrész önálló közigazgatással rendelkezett, sokáig nem tartozott Óaradhoz. A Maros mentén számos vízimalom örölte a híres lánglisztet.

Létezett azonban néhány olyan közintézmény a városban, amellyel mások akkoriban nem rendelkeztek.

A Hirschl Jakab kereskedő által még 1817-ben megépített kószínház, az 1812-ben létrehozott román tannyelvű tanítóképző, majd tíz év múltán az ezt kiegészítő görögkeleti papnevelde, az 1832-től működő zsidó iskola és az 1833-tól létező alapfokú zeneiskola, a minoriták gimnáziuma, a német és magyar nyelvű hirdetőújság képezte azt a kulturális alapot, amelyre a polgáriasodás útján „építkezni” lehetett. A polgáriasodás ugyanis elképzelhetetlen volt már akkoriban is írástudás, a kultúra, a világ dolgai iránti érdeklődés, a társadalmi érzékenység nélkül.

A szabad királyi városokat megillető kiváltságjog megszerzése és kihirdetése után (1833. augusztus 21–22.) azonban a város többnemzetiségű lakossága gyorsan élt a lehetőségekkel. Megalakult a vidék első tűzoltóegylete, 1838-ban beindult a Pesttel összekötő rendszeres gyorskocsi-járat. Megnyitotta kapuit 1840-ben a legelső vidéki pénzügyintézetek egyike, elkezdődött a Fehér Kereszt fogadó építése.

Forray András báró önzetlenül megvásárolta, majd lebonttatta a harmincad-házat, hogy az épület helyén utcát nyisson a Tököli tér (akkoriban a Maros egyik ágán egyfajta sziget) felé (ma Mețianu utca).

Temesvár ellenében Arad szerezte meg a váltótörvényszék működtetésének jogát. A történeti Magyarországon és Erdélyben összesen csak öt (!) hasonló intézmény létezett.

A forradalom előtti évek legválságosabb időszakát az 1831-es pestisjárvány idején, majd 1844-ben élte át Arad, amikor a megáradt Maros hatalmas pusztítást végzett. Mindkét kataklizma idején a lakosság a segítőkészség és a szolidaritás szép példáját mutatta.

Forrayné Brunswick Júlia és Bohusné Szőgyény Antónia jóvoltából országos gyűjtés indult a károsultak megsegítésére, majd az időszak jeles személyiségeinek írásaiból Császár Ferenc kiadta az Aradi Vészlapok szöveggyűjteményt. 1846 novemberében Liszt Ferenc két előadást is lépett fel a Fehér Kereszt nagytermében.

A forradalom előtti években Arad lakossága megközelítette a 18 ezret.

A helyi szokásrend szerint a polgármesteri széket felváltva hol német, hol szerb városatyá foglalta el.

riban a költő még inkább csak a zamatos ménesi vörösborok révén ismerkedett a környékkel. Aligha sejtette, hogy a szabadságharc leverése után barátja, Fábrián Gábor író, műfordító házának pincéjében keres menedéket a megtorlás rendőrségi pribékjei elől.

Nem véletlenül tartja a helytörténet Arad „legirodalmibb házának” Fábrián Gábor egykori lakhelyét. (A mai Georgescu és a Cicio Pop utca sarkán álló épület elődje.)

A nagy nap

A pesti postakocsi 1848. március 17-én ért Aradra a két nappal korábbi pesti események hírével és a forradalmárok 12 pontban megfogal-

mazott követeléseivel. Ez a csendes, soknemzetiségű alföldi település, amely oly nehezen harcolta ki a kiváltságos városoknak járó jogokat, egy csapásra felbolydult. A futótűzként elterjedő lelkesedés mámorában hogyan is gondolhatott volna valaki arra, hogy a Maros ölelésében fekvő település örökre beírja majd a nevét a magyar történelembe.

A forradalom kitörésének és az ezt követő eseményeknek a történéseit monográfia-íróinknak köszönhetően részletesen ismerjük.

A pesti forradalom hírére néhány óra alatt hihetetlenül felgyorsultak az események. A régi színházban a műsorra tűzött Don Ceasar helyett a publikum a Bánk bán előadását követelte. Egy színész felolvasta a 12 pontot, majd elszavalták a Talpra

magyart; a sebtében előkerített cigányzenekar a Rákóczi-indulót húzta.

Másnap már a fiatalság kokárdával járt, és fellobogózták a várost. A sóhivatalról és a közintézményekről lekerült a császári sas.

Török Gábor személyében új polgármestert választottak a város élére.

Ő volt az első magyar polgármester. Helyettese Hajka Demeter.

Március 22-én kimondták, hogy a városi közgyűlésen – szavazati jog nélkül – bárki részt vehet, 25-én, némi késéssel, szabadá nyilvánították a sajtót. Említést érdemel, hogy az utolsó cenzor éppen Lakatos Ottó minorita páter és gimnáziumi tanár volt, akit később, az önkényuralom idején a Kossuth-bankok elhíresült perében többévi fogságra ítélték.

A sajtószabadság hírére Aradon azonnal több utcát is átkereszteltek. Az egykori Templom utca (L. Blaga) kapta a Szabad sajtó elnevezést.

1848 áprilisában Bohus János báró, korábbi főispán és világosi birtokos lett Arad vármegye főispánja, és megkezdődött a közigazgatás gyökeres átalakítása.

Elhatározták a nemzetőrség felállítását. Első parancsnoka Salbek János lett.

A nemzetőrségre kezdetben a közbiztonság fenntartása miatt volt szükség. Áprilisban törvénybe is iktatták a 20 és 50 év közötti férfiak nemzetőri szolgálatának kötelezettségét amennyiben városon ingatlannal, falun házzal, telekkel vagy bizonyos határt elérő jövedelemmel rendelkeztek.

Aradon a nemzetőrség magját a korábbi polgárőrség képezte. Kezdetben a nemzetőrököt a többi polgártól csak a karszalagjuk különböztette meg. Egyenruhára nem tellett.

Aradi sajtóosság: a zsidó nemzetőrökkel együtt tíz minorita páter is szolgált.

Megindult a toborzás vidéken is, de a nemzetőrség felfegyverzése számos akadályba ütközött. Gaál László őrnagyot nevezték ki a nemzetőrök új parancsnokának.

Augusztusban Batthyány Lajos miniszterelnök Aradot jelölte meg a nemzetőrök toborzásának egyik országos központjaként. Ekkor nevezték ki élére az alig 26 éves Máriássy Jánost, akit ebből az alkalmából őrnagyi rangra emeltek.

A helyzet Aradon is egyre feszültebbé vált. A délvidéki szerbek lázongtak, a román nemzetiségű lakosság a Körösök völgyében nem volt hajlandó belépni a nemzetőrségbe, s a toborzókat vasvillával, fejszével fogadták.

Az 1849-ben megszűnő német lap és az eléggé rendszertelenül megjelenő Aradi Hírdető tudósításai nélkül kétségtelenül jóval kevesebbet tudnánk a forradalom utáni hetek, hónapok helyi történéseiről. Akadt e viharos napokban még egy sajtópróbálkozás: Bangó Péter (Petó) ügyvéd Arad címmel adott ki egy lapocskát, amely azonban hamar kifulladt és elnémult. Hasonló sorsra jutott Jeiteles Leó tanító vállalkozása a német nyelvű Der Patriot lappal, azzal a különbséggel, hogy a tanító urat a szabadságharc leverése után többévi várfogságra ítélték. Bangó Péter se került el a megtorlást. Később Fábrián Gábor, Lakatos Ottó, majd Márki Sándor nagy lélegzetű történeti

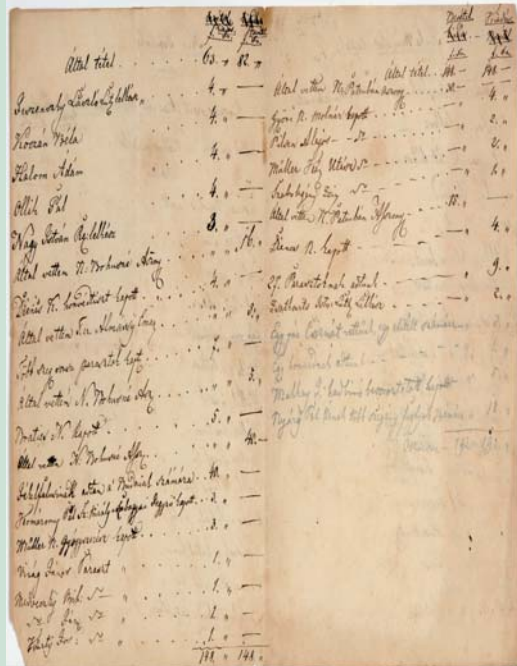
A szabadságharc emblémikus helyi személyiségei között külön említést érdemel Bohusné Szögyény Antónia, a nőmozgalom egyik élharcosa, aki korábban övodát szervezett. Világosi kastélyában kórházat rendezett be és nőtársaival ápolta a sebesült katonákat, sőt gyűjtést szervezett a harctéren elhunytak családjai számára.

A múzeum világosi részlegén látható az a jegyzőkönyv, amely az erről készített elszámolásról szól.

Ha mindezt nem tette volna, akkor is bekerült volna neve a történelembe. Német nyelven írott naplójában feljegyezte a kastélyában tartott fegyverletételi tárgyalások eseményeit és körülményeit.

A szabadságharc kutatói számára ez megkerülhetetlen dokumentum.

A kastély kertjének ékessége Bohusné 1910-ben emelt ülőszobra.

munkáihoz páratlan forrást jelentettek ezek a feljegyzések, sajtóközlemények.

Arad szerepének további alakulását erőteljesen befolyásolta az a tény, hogy a 80. életévét taposó, de még mindig szolgálatban lévő Johann Berger császárhű osztrák várparancsnok (több mint hatvan éve szolgált a seregben!) katonáival elbarikádozta magát a várban, ahonnan kilenc hónapig lövette ágyúival a honvédekre kerülő várost. Lakóépület szinte nem maradt épségben. A korabeli

„bombázás” nyomait mutatták egészen a közelmúltig régi házak falába fúródott lövedékek. Ezekből mára már csak az egykori román tanítóképző, a Preperandia és az újaradi Beller-ház falában maradtak meg a kerek vasgolyóbisok.

Ekkoriban írta lapjában Schwesster Ferenc szerkesztő, hogy bár hullnak a bombák a redakció körül, a lap zavartalanul megjelenik.

Arany János, aki nemzetőrként fordult meg Aradon, egyik Pefőfihez címzett levelében számolt be arról, hogy a város ágyúzásokor

éppen a főtéren járt, lehasalt és a lövedékek a feje körül röpdöstek.

A 29. honvédszászlóalj (harci zászlójuk és parancsnoki pecsétjük a múzeumi ereklyegyűjteményben) és a nemzetőrség Máriássy parancsnoksága alatt többször megpróbálkozott a vár ostromával, de minden alkalommal kudarcot vallott. A várvédők, élelemkészletük pótlására, több kitörési kísérletet tettek az immár teljes ostromgyűrűből. Ezeket sem koronázta átütő siker.

Az Arad vár ügye immár országos jelentőséget nyert. Kossuth további erősítéseket küldött az ostromló seregekhez.

Az utcai harcoktól se mentesült a város. 1849. február 8-án Asztalos Sándor százados és Boczkó Dániel kormánybiztos vezetésével a honvédsereg és a helyi nemzetőrség polgári áldozatokkal is járó véres utcai csatát vívott a délvidékről betörő szerb lázadókkal. Ekkor vesztette életét Gallini Pál, a város ismert gyógyszerésze. (Portréja az ereklyegyűjteményben.)

A harcok színhelye a vaslakat környéke volt. Ezért kapta később az utca a Boczkó, majd Asztalos Sándor

'48-as kardok

nevet. A legenda szerint az idős Boczkó Dániel sétatbotjával buzdította harcra a katonákat. (Az ereklyemúzeum tárgyi dokumentumai között megtalálni ezt a sétatbotot.)

Az aradi harcok elesettjeit a mai Tisztviselőtelep helyén álló egykori ótemetőben földelték el. A temetőt még az első világháború előtt bezárták, mert körbenőtte a város. A hozzátartozók a sírok egy csekély részét az exhumálás után átvitte a mai Felsőtemetőbe, illetve a kültelki temetőbe. A területet felparcellázták és a helyben maradt sírhelyekre ráépítkeztek. Néhány honvédsír a mikelakai katonai temetőbe került, de az 1970-es évek ele-

jén ezt a temetőt is bekebelezte az esztelenül terjeszkedő, s a műemlékekre fittyet hányó lakónegyed. A bejáratát díszítő kitárt szárnyú keselyűvel dekorált oszlopot pedig bebetonozták. Ma is látható a 12-es iskola előtt.

Végezetül az aradi várat csak több hónapos ostrom után, a várvédők kiéheztetésével és az utánpótlás útjának elvágásával (ezt az utásmunkát a téli fagy miatt rendkívül mostoha körülmények között, többnyire éjnek évadján máramarosi kubikusokkal végeztették el) sikerült elfoglalnia a honvédseregeknek 1849 júniusának végén.

Az erődítmény védőinek az időközben parancsnokká kinevezett Vécsey Károly tábornok szabad elvonulást biztosított. Cserébe a katonák fogadalmat tettek, hogy fél évig nem harcolnak a császár oldalán.

Ma megmosolyogtató ez a fogadalom.

A katonai becsületszónak azonban akkoriban még nagy tisztelete volt.

Ezután lett várparancsnok a törött lábú hős, Damjanich János tábornok. Az új parancsnok a vár helyreállítását és élelmiszer-tartalékainak feltöltését rendelte el. Nem sok ideje maradt erre. A harctereken már hatalmas volt az osztrák-orszós túlerő.

A honvédkézre került aradi erődítmény tovább növelte a város hadászati jelentőségét. Július 17-én maga Kossuth is Aradra érkezett, kíséretével a Csernovics-házban szállt meg, majd meglátogatta a várban Damjanichot.

Ez volt a kormányzó első aradi látogatása.

Közben az ostrom alatt elmenekült civil lakosság is kezdett visszaszállingózni. Komoly gondot okozott a lakóépületekben az ostrom alatt keletkezett kár helyreállítása. A

Az ereklyegyűjteményről a fotókat a B&B Helios készítette

Bem pisztolya

háborús viszonyok között ez csak részben sikerült.

Számtalan, később jelentős közéleti szerepet betöltő aradi személyiség vett részt a szabadságharcban: Salacz Gyula, a századvég város-építő polgármestere, majd utódja, Institoris Kálmán, Simay István iskolaszéki elnök, a nevét viselő gőzfürdő építtetője, Darányi János kórházalapító sebész-nőgyógyász, Fábián Gábor író-műfordító, az MTA tagja, Sárosi Gyula, az Aranytrombita szerzője, hogy csak a legismertebb neveket említsük.

A temesvári harcokban Vécsey Károly tábornok bevetette a Temes-Szentandrásról Aradra költözött Hönig Frigyes harangöntő műhelyéből kikerült ágyúkat is. A székellyföldi ágyúöntő mester, Gábor Áron mellett nekünk is megvolt az ágyúöntésre átállt iparosunk. A Hönig-dinasztia száz éven át őrizte Aradon az ágyúk átadásáról szóló hivatalos elismervényt.

A szabadság csataterein

Az Arad városával és vidékével kapcsolatos események csupán parányi epizódok a forradalom vívmányainak megvédésére kibontakozó szabadságharc eseménynaptárában. A történések rendkívül felgyorsultak. Pesten Batthyány Lajos vezetésével megalakult az új kormány, amelynek tagja Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István is.

Kossuth az országgyűléstől 200 ezres sereg felfegyverzését kérte, s a nemzet képviselői meg is ígérték, hogy megadják. Ekkor hangzottak el Kossuth híres szavai: „Én leborulok a nemzet nagysága előtt“.

Persze a bécsi kormány és a cs. kir. udvar mindent elkövetett, hogy ez a magyar sereg ne tudjon létrejönni.

A délvidéki szerb–horvát lázadást és a Jellasics (Jellacic) horvát bán hadaival való küzdelmet hamarosan felváltotta a császárhű csapatokkal való csatározás. Közben a májusi balázsfalvi nagygyűlésen az erdélyi románság eldöntötte: amennyiben az új magyar kormány nem ismeri el nemzeti és vallási egyenjogúságukat, fegyverrel fogják azt kiharcolni.

A Nyugati-Erchegységben Avram Iancu fegyverbe szólította a mócokat. Kossuthék hosszú távon képtelenek kezelni a többfrontos küzdelmet.

De még így sem tűnik elveszettnek a magyar szabadság ügye.

Bécsben belátják, hogy külföldi katonai segítség nélkül képtelenek leverní a szabadságharcot.

Ekkor következik az osztrák császár I. Miklós orosz cárhoz való alázatos segítség-folyamodványa, amely sajnos, eredménnyel járt. A cári seregek előzönlötték az országot. És 1849 nyarán a hatalmas túlerővel szemben már sikertelennek bizonyult az ellenállás.

De addig még a lelkesedés és a jó hadvezetés biztató sikereket eredményezett.

A dicsőséges tavaszi hadjárat során a kezdetben egészen gyengén felfegyverzett önkéntes nemzetőrökből, a mündért öltött tartalékosokból és fiatal, a szabadság oldalára átálló lelkes tisztekből és közkatonákból verbuvált hadtestek hősiessége mindent felülmúlt. A pákozdi, az ozorai csatákban, a dunántúli, majd az erdélyi hadműveletekben, illetve a tavaszi hadjáratban (Hatvan, Tápióbicske, Isaseg, Komárom) a honvédsereg egyre-másra aratta a diadalokat. Perczel Mór, Damjanich János, Görgei Artúr, Vécsey Károly, Klapka György és a többi parancsnok, közöttük a később vértanúságot szenvedett „aradi 13-ak“ gyorsan emelkedtek a ranglétrán. Ekkor ismeri meg a magyarság a lengyel Bem József nevét. Hadsegédje, Petőfi Sándor, a lánglelkű költő, aki a harctéren is egyre-másra írta lelkesítő verseit, a Segesvár melletti harcmezőn vesztette életét. „Mi ne győznénk?/ hisz Bem a vezérünk,/ A szabadság régi bajnoka!“... (Az erdélyi hadsereg.) Bem nevét a nép közvetlen Kossuthé mellett emlegette, amikor a szabadságharc hőseiről volt szó.

Bécsben rémülettel tapasztalták, hogy nem „egy lázadó csapattal“, hanem jól képzett, vitézül harcoló hadsereggel állnak szemben, amelyet aligha tudnak maguktól térdre kényszeríteni.

Aztán következett 1849 áprilisában a szabadságharc legjelentősebb politikai eseménye: a debreceni országgyűlés és a Habsburg-ház trónfosztása. Kossuth a református Nagytemplomban elsorolta a Habsburgok bűneit, és a nép azt kiáltotta: Soha többet Habsburgkirály a magyar trónon!

Akkoriban minden magyar a szabadság és a nemzeti függetlenség végső diadalában reménykedett.

Nem így történt!

Még egy fényes győzelem jelezte a szabadságharc diadalját: 1849 májusában Görgei és csapatai megostromolják és beveszik Buda várát.

Ettől a hónaptól kezdve augusztusig rövid az idő. De Erdélyben bent vannak már a Paszkevicz herceg és Rüdiger lovassági tábornok vezette orosz seregek.

Létszámuk eléri a 200 ezret (!).

Ferencz József császár kezét csokolhatott I. Miklós orosz cárnak a gyors segítségért.

És következtek a hatalmas túlerővel szembeni vereségek.

A szerbek után az osztrákokkal, majd az őket támogató a cári csapatokkal szembeni küzdelem. Ráadásul a Mócvidék továbbra is lázongó, császárhű román felkelői is állandó veszélyforrást jelentettek.

A minden irányból fenyegető ellenesség feltartóztatása felaprózta az erőket. Több sikertelen kísérlet után 1849. július 14-én Szegeden létrejön Kossuth megállapodása a románokkal. Bălcescu és Cezar Bolliac írja alá az egyezményt, de már késő. A hatalmas túlerővel szemben a megfáradt, szétzilálódott, belső ellentéttektől is gyengített magyar csapatok küzdelme immár reménytelen.

A kormány, illetve annak maradványa Aradra menekült. 1849. augusztusában még itt nyomtatták ki a kormány Hivatalos Közlönyének utolsó két számát.

Aztán az utolsó kormányülés augusztus 10-én, Aradon. (Kézi csengettyűje a helyi vonatkozású ereklyék egyike. Sokat nem használhatták, hiszen a kormány alig tíz tagja érkezett Aradra.)

A kormányülésen mindent a temesvári ütközettől tettek függővé. Aztán megérkezett a semmi kétséget nem hagyó hír, s az utolsó remény is elszállt. Vécsey, Kmetty, Gyon, Dessewffy egyesített hadtestei Temesvár alatt megsemmisítő vereséget szenvedtek.

Kossuth nem látott más kiutat, az utolsó utáni percben, 1849. augusztus 11-én a várban aznap délutántól érvényes katonai és polgári teljhatalommal ruházta fel Görgeit, majd elindult a hosszú élete végéig tartó emigráció útjára: Máriaradnán, Orsován át Törökország felé.

Később Torinóban telepedett le. Ott is érte a halál 1894-ben.

Görgeinek nem maradt ésszerűbb választása, ha el akarta kerülni a felesleges vérontást, mint a fegyverletétel. Világosra, Bohusék kastélyába ment néhány vezérével. Itt találkozott

augusztus 12-én Frolov orosz tábornokkal és egy délutáni egyeztetés után másnap bekövetkezett a drámai záróepizód. (A múzeum világosi részlegén található kerek asztal a tárgyalások emlékét őrzi. Minden csak szóban történt. Görgeiek nem írtak alá egyetlen hivatalos fegyverletételi okmányt sem!)

A magyar seregek legnépesebb alakulatai, közel 30 ezer katona Világos közelében, a szállósi pusztán az oroszok előtt tették le a fegyvert.

Desseffy Arisztid katonái Karánsebesnél, hadtestének megmaradt részével Vécsey Károly augusztus 20-án Borosjenőben kapituláltak.

Damjanich augusztus 17-én adta át az aradi várat a cári seregeknek.

Legtovább a Klapka György vezette komáromi erőd katonái álltak

ellen. Az utolsó „fellegvár“ október elején adta meg magát.

Egy gyönyörű álom véget ért.

Nem simán, nem csupán a kudarc egész életen át emésztő emlékével.

Kossuth azzal a reménnyel indult el az emigráció rögös útján, hogy Európa civilizáltabb nyugati országaiban, az óceánon túl, a „korlátlan lehetőségek országában“ segítséget kér és újraélesztik a forradalmat. A vezérkar egy része joggal tartott a Habsburgok bosszújától, Haynau osztrák tábornagy a bresciai lázadás leverése után és a véres megtorlások nyomán nem véletlenül kapta a „hiéna“ gúnynévet.

Sokan külföldön kerestek menedéket. Aki maradt, az vállalta a megtorlást. Közöttük volt az a 13

főtiszt, akiket ma mártírként tisztelünk. Bátorságuk, kitartásuk és hazaszeretetük példamutató a mai nemzedékek számára. Emlékük előtt minden március 15-én és október 6-án kegyelettel fejet hajtunk.

Epilógus

A bátrak nem kerülhették el a sorsukat. A bosszúállás véres volt. Az aradi vértanúkról, a várbörtönben sínylődő rabok százairól, emléküik megbecsüléséről, a szabadságharc tanúságáról, a mártírtokról örökkön emlékező városról októberi mellékletünkben olvashatnak.

PUSKEL PÉTER

Az aradi vár története (Benkő Elek, Csikány Tamás, Czigány István, Demşea Dan, Domokos György). Budapest, 1998.

Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest 2001.

Lakatos Ottó: Arad története. III. rész. Arad, 1881.

Márki Sándor: Arad vármegye és Arad sz. kir város monographiája. II. k. Budapest, 1895.

Kovács Géza: Ahol Dózsa és Horea hadai jártak. Bukarest, 1976.

Puskel Péter: Arad redivivus, Arad, 1998.

Koszkol Jenő: Arad főtere az 1848–49-es ostrom alatt

165 évvel ezelőtt forradalmi lendület Temesváron is

A temesvári magyarok március 15-én évről évre a szabadfalui és az újszentesi Petőfi-emlékműveknél, a Klapka György honvédtábornok temesvári szülőházán elhelyezett emléktáblánál, a Győrödi úti obeliszknél, a Sági úti temetőben állított honvédemlékműnél emlékeznek meg az 1848-as forradalom és szabadságharc kezdetének évfordulójáról. 1848-as megemlékezéseket tartanak március idusán Lugoson, Gyertyámoson, Zombolyán, Végváron és a többi magyarlakta település emlékhelyein is.

1848. március 18-án érkezett meg a forradalom híre

A vezetékes telefont csak 28 esztendővel később, 1876-ban találták fel Amerikában, így a pesti forradalom kitörésének híre csak három nappal később, 1848. március 18-án jutott el Temesvárra. Ambrózy György báró, Temes vármegye alispánja rendkívüli közgyűlést hívott össze a megyeháza nagytermében, ahol bejelentette: „Pest városának polgári közönsége az alkotmányos reform oly előnyeit, melyekért a magyar nemzet századok óta sóvárgott s melyekért más országokban polgári vér ontatott, békés és törvényes úton 24 óra alatt kivívta! (...) Indítványozom, hogy a reformnak e nagyszerű diadalában Temes vármegye is részt vegyen és a helytartótanácstól is engedélyezett eredmények élvezetében lépjen. Nehogy azonban a nemzet életének e magasztos és tündöklő korszaka bármely rendzavarás által elhomályosíttassék, szükséges, hogy Temes vármegye részéről, a pesti közönség példájára, a közcsend és a rend fenntartására kivételes intézkedések tétessenek.“

A közgyűlés kitörő lelkesedéssel fogadta el az alispán indítványát. A megjelentek egyhangúlag elhatározták:

1. A vármegye gyűlés minden tagja, polgári állapotra való tekintet nélkül felszólalhat.

2. A cenzúra eltörlése és a sajtó szabadsága megyeszerzte kihirdették.

3. A sorkatonaságnak a közrend fenntartásában való beavatkozása ellen az alispán a katonai parancsnokságok útján intézkedik.

4. A vármegye középületeire háromszínű nemzeti lobogók tűzhetnek ki.

5. A közrend fenntartására bizottmány neveztetik ki, melynek hatásköre a vármegyére és Temesvár városára terjed ki. A testületben Temes vármegyéét Vukovics Sebő, Gorove István, Vinkler Imre, Kiss Miklós táblabírák és Murányi-Kulterer Ignác főszolgabíró, a temesvári polgárságot pedig Sailer János, Oswald György, Perts György és Veidl Vencel képviselte.

Szabadság tér és Szabadsajtó utca

Üdvrivalgás fogadta Temes vármegye határozatát a népgyűlésen,

amelyet március 18-án délután 4 órakor tartottak a Városháza előtti katonai díszteren. A lelkes tömeg előtt Temesvár demokrata szellemű polgármestere, Johann Nepomuk Preyer világított rá a kivívott polgári szabadságjogok jelentőségére. Március 18-án Temesváron is elkezdtek a nemzetőrség szervezését, a helyőrség osztrák katonai karmestere indulót komponált az önkéntesekből szerveződött alakulat számára.

A második nagygyűlést Johann Nepomuk Preyer polgármester elnökletével március 19-én a Városháza udvarán tartották, amelyen Gorove István javaslatára elhatározták, hogy a következő napon a „városi színházban szabad és ingyenes belépés mellett, nemzeti tárgyú színelőadás rendeztessék és a színház fényesen kivilágíttassék, nemzeti lobogókkal feldíszíttessék s a Néphimnusz elénekeltessek“.

Délután zenével és nemzeti zászlókkal díszfelvonulást tartottak. Magyar nevet kapott a belváros néhány utcája és tere. A katonai díszteret, a Paradeplatz-ot Szabadság térnek nevezték el, Hunyadira ke-

A Szabadság tér, a régi Városháza épületével

resztelték a régi Vár utcát, míg a Szent György teret a Dóm térrel összekötő utca, amelyben Beichel József nyomdája üzemelt, a Szabadsajtó utca nevet kapta. A jelképesen lefoglalt nyomdában kinyomtatták a *Mit kíván a magyar nemzet* kezdetű kiáltvány 12 pontját és a *Nemzeti dal* szövegét, amelyeket kifüggesztettek a boltok kirakataiban.

Ünnepi öltözetben, nemzetiszínű kokárdákkal jelent meg 1848. március 20-án a közönség a Szerb utcai színházban, ahol Feleki Miklós Nagybecskerekéről Kolozsvár felé tartó magyar színtársulata állomásozott. A publikum a színészekkel együtt énekelte a Szózatot és lelkesen, az előadó színésszel együtt szavalta Petőfi Nemzeti dal című költeményének refrénjét.

Temes vármegye és Temesvár városa együttesen 1848. március 22-én az átalakulás nagyszerű eseménye tiszteletére nemzeti örömnemzet rendezett a Szabadság téren. Az ünnepség kezdetét reggel 7 órakor a vár bástyáiról eldördített ágyúlövések köszöntötték. A házakra háromszínű nemzeti zászlókat tűztek ki. A Városháza előtt alkalmi oltárokat állítottak fel, ahol a római katolikus, a görögkeleti, a protestáns és az izraelita vallásfelekezetek szertartása szerint hálaadó istentiszteleteket tartottak. 10 órakor a tér közepén felállított emelvényről Vukovics Sebő táblabíró tartott lelkesült hangú szónoklatot. 11 órakor ünnepi közgyűlést tartottak. Este kivilágították a várost és 21 óráig katonazene szórazottatta a város polgárságát. A Temesköz fővárosa „oly fénnel, oly pompával” ünnepelte a szabadság diadalát, mint talán egy vidéki városunkban sem. 1848. március 22-e vált Temesváron a magyar forradalom és szabadságharc legünnepélyesebb, legörömtelibb napjává.

Száz éve avatták fel Petőfi Sándor szabadfalui emlékművét

Petőfi Sándor 1849 májusában, Temesvár ostroma alkalmával járt Szabadfalun és a mai Újszentesen (Vadászerdő) Bem József tábornok csapataival. A szabadságharcosok Szabadfalunál (Freidorf) táboroztak. Itt május 3-án Bem József őrnaggyá léptette elő Petőfi Sándort. A költő május 26-án Bem tábornok kíséretében kilovagolt a Vadászerdő

nevű helyre, ahol a Vécsey Károly vezette, a várat ostromló csapatok állomásoztak. Az eseményről az újszentesi község háza falán 1900-ban elhelyezett tábla emlékezett meg, a következő felirattal:

„Örök emlékül annak, hogy a Vadászerdőben 1849. V. 26. Bem József honvéd altábornagy, hadtestparancsnok, gróf Vécsey Károly parancsnokló tábornok, Perczy József honvéd ezredes, szabadfalui térparancsnok, Petőfi Sándor honvéd őrnagy segédtsízt és több huszártiszt kíséretében a Mészöly Farkas huszár alezredes parancsnoksága alatt állott 14. sz. Lehel-huszárok 3. százada felett nagy szemlést tartott. Ez emléktáblát emelte közadakozásból Vadászerdő (Újszentes) község lakossága 1900. VII. 29.”

Schiff Béla erről így ír a Temesvári Magyar Ház évkönyvében: „A Vadászerdőbe érkeztek akkor Vécsey első csapatai Aradról” (április végén) és „Bem kilovagolt dőcögős vén lován seregszemlére” a Vadászerdőbe. Vécsey bemutatta a veres zsinóros Lehel-huszárokat és parancsnokukat, Mészöly Farkast, amikor a tisztek felismerték Bem oldalán Petőfi Sándort, a koszorús költőt. – Éljen Petőfi, a népköltő! – hangzott el akkor és az egész csapat melegen ünnepelte Petőfit, amint ez egy szép leírásból ismeretes és amit az újszentesi község háza emléktáblája is megörökít.

Ezt az emléktáblát a két világháború közötti időszakban eltüntették. Az újszentesiek 1945. július 29-én díszes emlékművet állítottak Petőfinak a település parkjában, a református templom előtt, az alábbi szöveggel:

„Örök emlékül annak, hogy Petőfi Sándor, a népek szabadságeszményének lánglelkű költője az osztrák elnyomók ellen a szabadságért dúló Temesvár környéki harcokban részt vett és 1849. május 26-án e helyen táborozott. Ez emléktáblát újra-emelte közadakozásból Újszentes község lakossága 1945. évi július hó 29-én.”

Petőfi Sándor első temesvári (szabadfalui) emlékművét 1899-ben közadakozásból állították a Honvéd Egylet kezdeményezésére. Ez év július 30-án nagyszabású ünnepség keretében egy emléktáblát helyeztek el, s ekkor született az ötlet, hogy ide a későbbiekben egy díszesebb emlékművet állítsanak Petőfi Sándor és a magyar szabadságharc emlékének. Így született meg a ma is álló emlékmű, amelyet 1913. május 25-én lepleztek le.

Az emlékművet Székely László, Temesvár főépítésze tervezte, felépítését Schmidt és Bagyanszky vállalkozók és Goldstein Fülöp cementgyáros cége végezték el. A Petőfi-fejet ábrázoló dombormű a helybeli szakiskola rajztanára, Sipos János András szobrászmunkája. 1912-ben a domborművet és a kőtáblát befalazták egy várfalhoz hasonló emlékműbe, amelyet a szabadfalui Somogyi liget közepén állítottak fel és közadakozásból szerzett pénzből vaskerítéssel vették körül. Az emlékművön elhelyezett emléktáblát Tunner Kornél kőfaragó készítette. A szabadfalui Petőfi-emlékmű felirata: **Ezen a helyen állott 1849. évben Bem József honvéd altábornagy főhadiszállása a melyben 1849. évi május hó 3-án Petőfi Sándor, hazánk koszorús lantosa honvéd őrnagyi kinevezését kapta. Ezen történeti tények emlékéül 1912. évi November 10. állítottatott fel ezen emlékmű közadakozásból.**

Ha a politikai helyzet megengedte, a két világháború közötti időszakban is megemlékeztek Szabadfalun a magyar nemzeti költőről. 1938-ban román és magyar baloldali írók közösen rótták le kegyeletüket a szabadfalui emlékműnél. 1943-ban viszont katonaság fogadta a megemlékezőket és a Petőfi-emlékmű közelébe sem engedték az embereket. A második világháborút követő években eufórikus hangulatban zajlottak a szabadfalui megemlékezések, majd az 50-es évek elejétől ismét csak titokban lehetett virágot elhelyezni az emlékmű talapzatán.

A szabadfalui Petőfi-emlékmű az elmúlt évtizedekben a bánási magyarság valóságos zarándokhelyévé vált. Az 1989-es változások óta március 15-én a temesvári magyarok minden évben a szabadfalui emlékműnél megszervezett nagyszabású ünnepségekkel és koszorúzással tisztelegnek Petőfi Sándor nemzeti költő, valamint a magyar forradalom és szabadságharc emléke előtt.

**Összeállította:
PATAKI ZOLTÁN**

Szekernyés János: A 160 éve kitört magyar forradalom Temesvárott és a Délvidéken, Mindenki Kalendáriuma, 2008

Pálkovács István: „Nézz vándor e jelle és dobjon a szíved...”, Mirton Könyvkiadó, 2008

Vicze Károly: Száz éve állítottatott emlékművet Temesvár lakossága Petőfi Sándornak, Mindenki Kalendáriuma, 2012

Hunyad megye 1848–49-ben

Az 1848. március 15-ét követő napokban Hunyad megyébe is eljutott a forradalom híre és a korabeli feljegyzések szerint vallási és nemzetiségi különbség nélkül mindenki dicsőítette a Pesten történteket. Issekutz Antal, későbbi dévai polgármester szemtanúként ír a magyar forradalom dévai fogadtatásáról: „Zeneszóval ünnepelnek, zajos gyűléseket tartanak, majd küldöttség megy gróf Teleki József kormányzóhoz Kolozsvárra, s arra kéri, támogassa Dévát abban a törekvésében, hogy rendezett tanácsú várossá legyen“. A pillanat túlhevültségére jellemző, hogy mire a küldöttség visszatért a városba, már meg is választották a tanácsot. Hamarosan alakulni kezdtek a nemzetőr csapatok, és lázas készülődés folyt a július 10-re meghirdetett népképviselői országgyűlésre. A szabad választás nyomán a következő képviselőket küldte a megye a pesti országgyűlésre: Gyulai Lajos, Györffy Sándor, Váradi Ádám, Papfalvi Konstantin, Lészay Lőrinc, Popovits Miklós, Batternay Imre és Doboli Károly (zarándi) képviselőket. Az új kormány bizalmából gróf Kuún Kocsárd lett Hunyad megye, Bethlen Gábor pedig Zaránd megye főispánja.

A nemzetőrség

A nemzetőrség először Déván alakult meg, őrnagya Keserű Ferenc nyugalmazott kapitány lett. Korabeli feljegyzések szerint a mintegy 200 férfit számláló csapat reggelenként a Magna Curia udvarában tartotta gyakorlatait: „A nemzetőrök között ott találjuk a városi főjegyzőt és Pap Péter csizmadiamestert is. Nem volt akkor különbség az emberekben. Polgártárs volt mindenki és nemzetőr, utóbb honvéd

minden épkezláb polgár“ – írja 1909-ben megjelent visszaemlékezésében Balázs Béla. A lelkesedésen túl azonban nem sok mindennel rendelkeztek a Hunyad megyei nemzetőrök. Áprilisi megalakulásuk után rögtön fegyverért folyamodtak Teleki kormányzóhoz, de csak június derekán jutott a megyébe 200 kovápuska a gyulafehérvári katonai raktárból. Időközben Hátszegen, Algyógyon, Vajdahunyadon és Szászvároson is jelentős számú csapatok alakultak. Nyár derekára mintegy 730 gyalog fővel

és 48 fős lovas századdal számolt a Hunyad megyei nemzetőrség. A dévai csapat első mozgósítását szeptember 28-án kéri gróf Kuún Kocsárd főispán, amikor a környékbeli román lázadók már veszélyeztetik Déva városát. A mozgósítást jóváhagyó parancs azonban késett és október 10-én osztrák csapatok szállták meg Dévát. A nemzetőrséget lefegyverezték, a főispán az épp folyó megyegyűlés feloszlátására kényszerül, a közigazgatást katonai kézbe adja és Zarándon át Nagyváradra távozik. Déva osztrák megszállás alatt marad következő év tavaszáig, amikor Bem felszabadító hadjárata nyomán honvéd kézre kerül a császári sereg és román határőrség által kézben tartott vár.

Mócföldi lázadás

Időközben egyre forróbbá lesz a hangulat a széteső birodalomban, és az ostor elsősorban Dél-Erdélyben, Hunyad, Zaránd és Alsó-Fehér megyén csattan, ahol a hirtelen nemzeti öntudatra ébredő nagyszámú román lakosság, császári biztatásra, egyre vérmesebb cselekedetekre vetemedik. Szeptember derekán, amikor Jellasics betörése Bécsig tartó futással végződik, a kamarilla a románok fellázításával akarja lekötni a horvátok fölött győzelmeskedő magyar erőket. E tervét könnyedén véghez is viszi, hiszen az erdélyi társadalom alsóbb rétegét képező mócföldi románságban már 48 nyarán forni kezd a vér. A március 15-én megfogalmazott 12 pont mentén születő áprilisi törvények ugyanis nem rendezik kellő mértékben a jobbágyfelszabadítási és a nemzetiségi kérdést. A magyar kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány hallani sem akar a románság egyenjogú nemzetként való elismeréséről, a jobbágyok felszabadítása pedig az erdélyi főurak ellenállása miatt nagyon nehézkesen halad. Így, míg az első, májusi balázsfalvi román népgyűlés tárgyalási pontjai között inkább az ideológiai helyzetkeresés szerepelt, a szeptemberi gyűlésen már hadbahívásról beszélt a tömeg. Az elmérgesedett hangulatot tovább szította az Erdélyt megszálló osztrák csapatok főparancsnoka, Puchner Antal, aki a magyar nemesség és a városokban alakult nemzetőrség lefegyverzésére biztatja a román felkelőket. Utóbbiak vérszemet kapnak és szervezni kezdik Dáko-Romániát. Erdélyt 22 prefektúrára osztják és prefekteket, tribunokat neveznek ki a maguk szabta közigazgatási egységek élére. Közben a román nemzetet

Fatia Neagra színeváltozása, azaz a Vaszilikává vedlett Nopcsa László

Hunyad megye aulikus (császárpárti) főispánja, a hírhedt Fatia Neagra regénybeli alakját ihlető, kettős életű Nopcsa László egyike volt azon maradi nézetű főuraknak, akik keserű szájjal fogadták a változás szelét. Az 1848-as események nyomására kiderült, hogy politikai téren sem híve az egyenes útnak. Míg április elején a nemzeti öntudatra ébredő románok megfélemezésére kér magyar csapatokat, alig egy hónappal később, az április 12–14-én tartott megyegyűlésen sebtében lemond a főispánságról, felveszi a Vasilica

nevet, s hanyatt-homlok rohan a május 15-re összehívott balázsfalvi gyűlésre, mi több alelnöke lesz a román forradalmi bizottságnak, és részt vesz a császár-eljáruló 12 tagú román küldöttségben. Kortársai egyértelműen árulónak és a bécsi udvar beépített emberének tekintették. Keleti pompával berendezett, fényűző zámi birtokát 1849-ben a székely honvédek bosszúból felégették. Nagy hatalmú földbirtokosként azért még évtizedekig a vármegye rettegett potentátja (hatalmaskodó nagyura) maradt.

látszólag elismerő új osztrák alkotmány hatására a Nagyszébenben székelő Román Nemzeti Komité szövetséget köt Puchnerrel, s ehhez hamarosan az erdélyi szászok is csatlakoznak. Az ezek halálát okozó erdélyi polgárháború 1848 októberében veszi kezdetét. Hunyad megyében elsőként Kőrösbánya lakossága, illetve a Brády család esik áldozatul, és október folyamán Algyógy 84, Hátszeg 15 lakosát végzik ki a román felkelők válogatott kegyetlenségével. Közben folyik a gyűjtögetés, pusztítás, ami elsősorban a magyar nemesi családok kiirtását célozza. Az Avram Iancu és Nicolae Solomon vezette mőcföldiek több hónapig tartották rettegésben Hunyad megye lakosságát, míg Bem felszabadító tavaszi hadjárata a román felkelőket is visszaszorította.

Négy nap dörgött az ágyú

Bem József 1849. február 6-án, Észak-Erdély felszabadítása után megtizedelt seregével és 4 ágyújával Szászsebesnél kénytelen meghátrálni Puchner 12 ezres serege elől. Zseniális hadvezéri fogással, minimális veszteséggel vonul el az ellenséges had mellett, és szakadatlan ágyúzás közepette történő 36 kilométernyi gyaloglás után a sereg estére megérkezik Hunyad megyébe, Szászváros határába. A várost szuronyrohammal kellett bevenni. A közeli Bencet, ahol román lázadók tanyáztak, a honvédek felgyújtják. Ezen napokról szól Petőfi híres verse, melynek már első sorai tömören ismertetik a február eleji eseményeket: „Négy nap dörgött az ágyú

Vízakna s Déva közt, ott minden talpalatnyi földet vér öntözött“. Bemnek ekkor már csak 1200 embere van és 3 működő ágyúja. Azonban Puchner is belefárad az egész napos üldözésbe, és Balomir határában tábort ver. Így Bem is pihenésre fordítja az éjszakát, illetve csapata megerősítésére. Az éj leple alatt ugyanis gr. Bethlen két Kossuth-százarral felkeresi Kemény Farkas dandárját (zászlóaljakból álló nagyobb katonai egység), hogy segítségül hívja a másnapra várható csatához. Kemény csapatai Déván állomásoztak, várva a Beke ezredes vezette magyarországi segélycsapatokat. Azon éjjel Salamon tribun vezetésével román felkelők támadták meg a várost, nem tudván, hogy több honvéd század is ott állomásozik. Kemény Farkas honvédei azonban

Hunyad megye forradalmi főispánja

Gróf Kuún Kocsárd Hunyad megye 1848–49-es forradalmi főispánja, az EMKE első tiszteletbeli elnöke. Végzett jogászként 1823-ban Hunyad vármegye szolgálatába lépett; 1830 és 1833 között a vármegye alispánja volt, de a reformtörekvésekkel össze nem egyeztethető vármegyei uralmi réteg aulikus szelleme arra indította, hogy 1833-ban alispániságáról lemondva visszavonuljon algyógyi birtokára. A további megyegyűléseken a szabadelvű, újításra törekvő ellenzék vezéréként szerepelt. Az 1833. évi országgyűlésen is a reformellenzék tagjaként vett részt. Miután a vármegye 1848. április 12–14-én tartott közgyűlésén Nopcsa László főispán, aki a megyének 15 éven keresztül mindenható zsarnoka volt, hivataláról lemondani kényszerült, az új kormány bizalmából 1848 júniusától gróf Kuún Kocsárd lett Hunyad vármegye főispánja, szeptembertől pedig Hunyad vármegye, Vajdahunyad és Hátszeg vidékének honvédtoborzási biztosja. A felsőház tagjaként részt vett az 1848–49. évi országgyűlésen.

A főispán unokaöccse, az akkoriban Dédácson gyermekeskedő Kun Géza, *Gyermekéveim* című emlékiratában így vall nagybátyja beiktatásáról: „A közszellem gyorsan történő kibontakozása Hunyad megye főispánját Nopcsa Lászlót hivataláról való lemondásra kényszerítette, utána a főispáni hivatalban gr. Kuún Kocsárd következett, a liberális eszmék híve. Kuún Kocsárd főispáni beiktatására úgy jött Algyógyról, hogy nálunk ebédelt Dédácson, s délután vonult be a megye székhelyébe. Apám, nevelőm és én is kísértük Dévára az új főispánt, kinek úti kalapján fehér toll lengett. Szántóhalma előtt fogadta az első küldöttség, a város előtt egy második s maga a beiktatás, ha jól emlékszem, a parva curia udvarán történt, ahol jelenleg a tanítóképezde áll; lelkes beszédekben nem volt hiány, maga gr. Kuún Kocsárd is jeles szónok volt, akit akkor még Gothárdnak neveztek. Egy másik gyűlésen alispánnak Kakucsi Elek választott meg nagy lelkesedés mellett“.

Gróf Kuún Kocsárdot a szabadságharc leverése után, 1849 őszén letartóztatták és 1851 októberében a katonai bíróság kötél általi halálra ítélte. Császári kegyelemből a halálos ítéletet 30 évi várfogságra változtatták; 1856-ban azonban, ugyancsak császári kegyelemből, 6 évi raboskodás után szabadon engedték. 1866-ban a kolozsvári unió, majd a pesti országgyűlés képviselője lett. 1868-ban visszavonult a politikai élettől. Szathmáry György támogatásával 1876 végén elindította az ún. Hunyadi mozgalmat; így megyénkből indultak el azok a szervezkedési kezdeményezések, melyek a szórványmagarság identitásának megőrzése céljából végül is egy hatékony művelődési egyesület létrehozásához vezettek. E mozgalom eredményeként nyújtotta be dr. Sólyom Fekete Ferenc dévai törvényeségi elnök 1882 tavaszán egy szervezett közművelődési egyesület létrehozásáról szóló javaslatát, ennek alapján alakult meg a Hunyad Megyei Történelmi és Régészeti Társulat. A Hunyadi mozgalom tényleges és eredményes kezdeményezésnek tekinthető. Kitartó, kemény munkával és nem kis lelkesedéssel egy magyar közművelődési egyesület megvalósítására törekedtek. 1885-ben, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület létrehozásával a mozgalom elérte célját. Kuún Kocsárd az EMKE alapító tagja; 1887-től tiszteletbeli elnöki minőségében elsőrendű feladatának tekintette hatékonyan közbelépni a Hunyad megyei szórványmagarság helyzetének javítása érdekében. Itt tartotta ugyanis legkritikusabbnak a magarság helyzetét. Az algyógyi alapítványi földműves iskolára, a szászvárosi református Kuún Kollégium újraalapítására és a magyar ügy állandó bőkezű támogatására áldozta egész vagyonát. Hunyad megye Széchenyijének tekintették. 1895. január 11-én, 92 éves korában hunyt el. Előbb a szászvárosi református temetőben temették el, majd hamvainak exhumálását követően, kívánságát teljesítve, az algyógyi sziklasírba helyezték.

Déva vára a szabadságharcban

Déva vára a szabadságharcban nem bírt különösebb jelentőséggel. Helyőrsége német volt, 160 fő és 3 löveg Kudlich főhadnagy vezetésével. Ezzel az erővel csak Déva lakosait tudták terrorizálni, komolyabb harci cselekményekre képtelenek voltak (legjobb esetben is egy századnak minősültek). Az erdélyi hadi helyzet miatt nem kerültek a frontvonalba, de Bem Észak-Erdély felszabadítása utáni hadműveleteinek útjába került. A piski csatára készülő vezér nem tartotta érdemesnek Déva várával vesződni. A várat a császáriak még 1848 őszén hátszegi határőrökkel erősítették meg. Runkán nevű kapitánya azonban még a piski csata előtt pár nappal, az őrség nagy részével megszökött. Így a gyér várórség sem zaklatta a városban állomásozó erdélyi és magyarországi honvédeket. Mikor azonban a piski győztes csatából vonultak vissza Dévára, ágyúval közéjük lóttek. Akkor találták el a város főterén álló ormény katolikus templomot, melyet annyira leromboltak, hogy 1886-ban püspöki engedéllyel le kellett bontani. Bem végül is kiadta a parancsot a vár ostromára. Az ostromot Forró Elek ezredes vezette. Az őrség keményen tartotta magát, de végül is május 27-én meghódolt, és a honvédek püsköd napján vonulhattak be a várba. Kóváry László feljegyzése szerint a vár védői egyszerűen víz és élelem nélkül maradtak: „Mikor a császáriak 1849 tavaszán Erdélyt idehagyják, benne egy 200 főből álló őrséget hagyának, három ágyúval. Előbb Bánfi János cerniroztatá, majd Forró ezredes ostromolta. A várbéliek sokáig fenntartották magukat, míg nem annyira jutottak, hogy a vizük mosásra sem juttat, élelmökben, főleg sóban is megfogyatkoznak. Forró végre apró lyukú ágyú helyébe egy 18 fontosat vontata délfelől azon helyre, melynek e hegyfok kifolyása, erre az őrség magát szabad elmenetel, lefegyverzés feltétele alatt, püsköd vasárnapján, 1849. május 27-én megadta.” Nem egészen 3 hónap múltán, azonban, a világosi fegyverletétel másnapján a várból távozó honvédek valószínűleg figyelmetlenségéből felrobbantották a vár lőszerraktárát. Az ügy mai napig tisztázatlan, sokak szerint egy honvédseregbe átváltó osztrák sáncképlár okozta a robbanást. Déva vára azóta is romokban hever.

hamar elriasztották a már gyújtogatásba kezdő lázadókat. Az éj leple alatt zajló tusakodás, közelharc nyomán másnap 150 holttest feküdt Déva utcáin. Többnyire a román felkelők tetemei. A város lakossága viszont megmenekült. Kemény Farkas pedig kora hajnalban indult Szászváros irányába, és pirkadatra már Piskiné voltak. Nyomukban a Beke ezredes vezette felmentő csapatokkal.

A szászvárosi csata

Puchner sem tékozolta az időt. Kora reggel Szászváros alá vonult és bekerítette a várost. Imreh Sándor, a csatában részt vevő Mátyás-huszar emlékirata szerint az előző napi keserves visszavonulásba belefáradt Bem már csatazajra ébredt: „Lesietett a város végére; ott lováról leszállt, s az ott elhelyezett két ágyúkat ő maga kezdte igazgatni; az egyikkel célozni kezdett; nem vette észre, hogy a folyócskán az ellenség gyalogsága guggolva közeledett az ágyúk felé. Nem volt egyetlen gyalogkatonánk is ott, aki visszaűzte őket. Két ellenséges gyalogkatonára tehát éppen akkor ugrott ki a folyócskából ágyúink mellé, amidőn Bem az egyiket elsütni akarta. Ezt látva Bem az egyik ellenséges katonának mérgesen a hátára húzott lovagkorbácsával, mondván:

– Canailen! Die sind meine Kanonen!

A két ellenséges katona megszeppent; kétségben voltak afelett: ha vajon nem saját emberüket támadták-e meg, s egynehány lépésre meghátráltak; afelelő még csak nem is álmodtak, hogy ki előtt állnak, s kivel akartak viaskodni. Dercsényi Kálmán a kardjával kezdte őket ütlegelni. A többi ellenséges gyalogosok a folyócskából néztek s bámulták csendes nyugalommal ezt a világra szóló, páratlan jelenetet. Ezt az időt gyalogsági törzstisztünk fel akarta használni, hogy Bemet lóra ültesse. De ez nem ment ám könnyen, miután Bem apó makacs egy kis ember volt ám nagyon. Ő mindenáron akart egynehányszor lóni ágyúival az ellenségre. Ekkor gyalogsági törzstisztünk, türelmét veszítve, mérgesen így kiáltott Bemre:

– Az égre kérem, tábornok úr, üljön lóra sietve! Különbön azonnal foglyul esik! Az ellenséges tömegek itt állnak előttünk alig egy pár száz lépés távolságra, s a mi embereink mind meghátráltak már! Lóra segítette aztán az őreget Dercsényi Kálmánnal; e percben eldőrdült az egyik ellenséges gyalogkatonára fegyvere, s a golyó Bemnek egyik ujját elvitte.

Éppen e jelenetre érkeztünk mi, lovasok oda, s a megsebesült tábornokot körülvettük s kísértük. Hozzánk csatlakoztak a mellékutakból és házak udvarairól kijövő kevés számú honvédek is.

Mi még akkor mit sem tudtunk arról, hogy Bem megsebesült.

Ez esetről csak később értesültünk. Az öreg tábornok pedig kezét erősen elrejtette köpenyegé alá, s megtöltötte környezetének, hogy a megsebesülésről csak egy szót is szóljanak. „Ujjcsontját Piskin azonnal levágatta, majd Dévára vonult, Czech János ezredesre bízva csapatai vezetését. Puchner megszállta Szászvárost, és még aznap kisebb csatát vívott Kemény Farkassal a piski hídnál. Másnap reggelre megérkezett Beke ezredes a magyarországi segélycsapatok zömével. A honvédek serege így 6600 főnyire szaporodott, aminek egyhatodát tette ki a lovasság, ágyúik száma pedig 30-hoz közelített. Ezzel szemben Puchner serege még mindig 11 ezer fölötti volt, amihez ötezres havasi népfelkelő csatlakozott és 40 ágyút tudtak birtokukban.

A piski csata

Február 8-án reggel Puchner előhadai megtámadták Keményt, ő pedig azonnal segítséget kért Bemtől. A vezér magához hívatta Czech ezredest és a piski híd hadászati jelentőségének tudatában parancsolta neki: „Menjen, és tegyen, amit lehet. Ha a híd elveszett, Erdély is odavan!” Puchner is jól tudta, hogy itt dől el, ki lesz az úr kettejük közül Erdélyben. 8-án mindkét részről készülődtek a döntő ütközetre.

Február 9-én hajnali 6 órakor ágyúszóval köszönti Bem az ellenséget. A császári sereg egy része a híddal szemben az ópiski magaslatokon helyezkedett el. A sereg központi része pedig a Pádról (Spini) vezető úton sorakozott, a jobbszárny lovassága lehúzódott a Maros-partig, túl a Maros-parton pedig a havasi népfelkelők ütöttek tanyát.

A magyar had a Sztrigy bal partján vigyázott. A hidat Kemény Farkas védte, jobbról-balról a dombokon egy-egy őrcsapat. A főszereg még Déván állomásozott. Az ágyúk hajnali szóváltása már jelentős kárt okozott mindkét oldalon. Feltehetően valaki eláruhata a tisztek éjjeli tanyáját, mert az ellenség épp azt a csúrt lőtte, ahol előzőleg meghúzódtak. Szerencsére időben távoztak a csúrból. Már jó három órája zajlott az ütközet, mikor az osztrák Bianchi ezrednek sikerül leszorítania a

hidról a XI. zászlóaljat, és rohammal beveszik a híd melletti fogadót. A közeli fűzesben elrejtett honvéd ágyúk tüze azonban visszaszorítja a támadókat, a honvédek újra előretörnek. Az osztrákok cselhez folyamodnak. Megadást színelve a hídra csalják Kemény Farkast, majd

hirtelen körülzárják. Czecz azonban kimentti őt a kelepceből. Megérkezik Bem is, és a honvédek átvonulnak hídon, Padig szorítva vissza Puchnert. A bihari lovasokat azonban néhány ágyúgolyó megzavarja, megfutamodnak, s követi őket a dombokról a minden töltést

ellövődözött gyalogság is. Ekkor mondja Bem, hogy „Vagy visszaveszem a hidat, vagy meghalok“ és újra csatarendbe állítva seregét, délután diadalt arat az osztrákok felett. A csata másnapján helyszínelő Jakab Elek honvédtiszt, későbbi akadémikus történész több száz holttestet számolt meg. „Csupán a híd melletti kocsmában és udvarán volt 250-300 Bianchi és Siskovich ezredi halott.“ Hasonló méretű veszteséggel kellett számolni a honvéd oldalon is. A holtak pontos számát megállapítani nem lehetett, mert a csata nagy területen folyt, és a hídon pusztulók többségét a Sztrigy elmosta. Sebesültekből sem volt hiány. Gesztessy László törzsorvos jelentése szerint a piski csatában 308 magyar katona és tiszt sebesült meg, közülük 92-en igen súlyosan. Őket Dévára vitték. Egy részüket Balázsfalván és Tordán keresztül Medgyesre szállították, de negyvenen Déván rekedtek, ahol Fodor András Hunyad megyei főorvosra bízta őket. Az ilyentájt Déván ideiglenesen megszálló császáriak a sebesülteket ruháiktól megfosztották, így orvosuknak dévai és lozsádi adakozóktól kellett ruhaneműt szerezni számukra.

A honvédsereg azonban számbelileg megcsappanva is továbbhalad, Bem vezetésével elfoglalták Nagyszebent és 1949 márciusára Gyulafehérvár, Déva és az Érchegeység kivételével egész Erdély felszabadult.

A dévai fegyverletétel

1849 tavaszán Bem tovább folytatja erdélyi és bánági hadjáratát, melyek több győztes csata után, az oroszok júniusi betörése nyomán kudarcba fulladnak. A szomorú kimenetelű temesvári ütközet után Bem még mindig bízik a honvédek erejében. Összetűzésbe kerül a kormányzóságról lemondó, emigrációba készülő Kossuthral és Aradra indul, hogy felvegye a kapcsolatot Görgeyvel. Ütközben éri a világsi fegyverletétel híre. Bem visszatér Lugosra és a széthullott déli sereg maradványaival, mintegy 7-8 ezer emberrel Déva felé indul, hogy megmérkőzve Lüders tábornok hadával, kísérletet tegyen Erdély újbóli felszabadítására. A hirtelen összetapasztott honvédhad azonban már menet közben szétmállik, s csak fele jutott el Dévára, ahol végül megadásra kényszerül, augusztus 19-én, leteszi a fegyvert. Bem ekkor kíséretével Ruszkabányán keresztül már Törökország felé tart. A lefegyverzett honvédek nagy részét Déváról Gyulafehérvárra vitték.

**GÁSPÁR-BARRA
RÉKA**

Petőfi Hunyad megyében

Petőfi 1848. február 6-án lépett Hunyad megye földjére, a Szászsebes felől Szászvárosra visszavonuló Bem adjunktusaként. A pár nappal később megjelenő Közlönyben így ír erről Petőfi: „Ezalatt mi vonultunk ki a városból Szászváros felé. Félóránra haladtunk, midőn az ellenség észrevette kitakarodásunkat, s ekkor egész erejével utánunk rugaszkodott, s így jöttünk szakadatlan ágyúzás között, mely azonban semmi veszteségünkbe nem került, valami egyóránra Szászvárostól, hol egy falut felgyújtottunk, miáltal ketté lett vágva az út közöttünk és a császáriak között. Este volt, mikor odaértünk. Azt gondoltuk, egész békével húzódnánk meg Szászvárosba, de csakhamar megdördültek előttünk az ágyúk, a szász és oláh népfelkelés fogadott bennünket. Virradat előtt jött a jelentés, hogy a szebeniek utolértek. Visszamentünk eléjük, s mintegy két órát harcoltunk velük, nem a diadalért, mely lehetetlen volt, hanem a becsületért, melyet annyi bajnak után is épségben hoztunk meg aznap délben Dévára, hol a Magyarországból érkezett segédseregekkel egyesültünk. Ez volt 7-én, 8-án én elhagytam (de csak rövid időre) a tábort, s azóta mi történt nem tudhatom (...)“.

Petőfi azonban még a piski csata előtt a 27. honvédzászlóalj 2. századához csatlakozott, hogy fedezze a menekülő családok továbbjutását. Gyalokay Lajos írja, hogy Déván, a vármegyeház egyik termében látta, amint Petőfi, szivarjából bodor füstöket ergetve, Horace Vernet Napóleont megörökítő képében gyönyörködik.

Február 8-án azonban Bem tábornok, hogy megkímélje Petőfit a további kockázattól, futárként Debrecenbe küldte, így Petőfi nem lehetett jelen, amikor Bem fényes győzelmet aratott a túlerőben lévő Puchner hadai ellen. Petőfi hat napon át utazott Brádon és Körösbányán keresztül Bem üzenetével. Hunyad megyébe csupán áprilisban tér ismét vissza, újra Bem József oldalán, aki akkor a bánági hadjáratot készíti elő. Kéry Gyula újságíró szerint Bem 1849. április 13-án ért Dévára és másnap folytatta útját a Vaskapu felé. Midőn délfelé Vajdahunyadra ért, néhány órára megpihent, és táborkarával együtt megtekintette a Hunyadi várat. A tisztek közt volt Bem adjunktusa, Petőfi Sándor is, századosi egyenruhában. A látogatók felkeresték a várban lakó kásonjakabfalvi László Józsefet, aki végigkálauzolta őket a váron. Az ebédet is a László család adta, s a háziasszony és két serdülő lánya elragadtatására a vezérkar egy mindannyiuk által aláírt emléklapot hagyott hátra. Lészakayné Horváth Jolán emlékezése szerint a két leány, László Ágnes és Róza évtizedekig őrizték atyjuk emlékkönyvét „benne Bem és Petőfi aláírásával“.

Petőfi viszont még aznap, Hátszegen megírja Vajdahunyad című versét. Gesztessy László így emlékszik e napra: „Estefelé Hátszegre értünk. Együtt voltunk szállva. Vacsora után lefeküdtünk és én elaludtam. Éjfél lehetett, midőn Petőfi gyertyavilágnál asztalnál ülve engem felköltött és tőlem rajzont és papírt kért. Kívánságát teljesítém és azt mondám: Na, Sándor, meglepett talán valami vena poetica? Erre abban a reményben, hogy holnap valami jeles költeményt fogok olvasni, elaludtam. Petőfi másnap reggel elolvasott nekem egy költeményt, melyben különösen tetszett a Hunyadi és Bem szelleme között felhozott azonosság. Együttal megkért olvasnám el Bemnek alkalmilag e verset. Petőfi kérését még aznap Bemnél tett látogatásunk alkalmával teljesítettem. Bemre is nagy hatást tett Vajdahunyad. A Hunyadiak történetét ismerte, s midőn a költemény tartalmát németre fordítva vele közlém és a vers végén előfordul a dicső Hunyadi és Bem szelleme közti azonosság, az öreg hős elérzékenyült és szemei könnyeztek. A történeteket Petőfinak elmondtam és a költeményt átadtam. Aznap Petőfi Bem kíséretében elhagyta Hunyad megyét.“

Alsó-Fehér megye 1848–49-ben

A szabadságharc dél-erdélyi Golgotája

Bár Alsó-Fehér megye az 1830-as, 40-es években a leghaladóbb erdélyi megyék közé tartozott, a 48-as szabadságharc egyik legborzalmasabb színhelyévé vált. Az akkor is kis létszámú, de arányait tekintve még jelentős magyar lakosságát megtizedelték, és az 1848. október 12-én Kisenyeden kezdődött vérengzések közel nyolc hónapig tartó borzalmi hosszú távon rányomták bélyegüket a megye életére, etnikai arányaira és meghatározóan hatottak egész Erdély további sorsára.

Szilágyi Farkas későbbi nagyenyedi parókus lelkész, az események szemtanúja 1898-ban kiadott vármegyei monográfiájában így ír a pesti forradalom helyi fogadtatásáról: „Az 1848. márcz. 15-iki

események híre 19-én érkezett Enyedre, a megye központjára. Mindjárt népgyűlést tartanak s ennek kérésére márcz. 30-án megyegyűlést, melyen megválasztják a kolozsvári ország-gyűlésre küldendő követeket: Kemény Istvánt és Dénest.“ Szintén e gyűlés alkalmával döntenek a nemzetőrség megszervezéséről. Bánffy Miklós főispán azon nyomban 600 fegyvert kér az alakuló megyei nemzetőrség számára, ám a kormányzótól elutasító választ kap. Utóda, Kemény István főispán ismételt kérésére 200 darab kováspuskát kapnak, bár a megyei nemzetőrcsapat ekkor már 600 gyalogosból és 200 lovasból állt.

A megyei nemzetőrszázalaj lobogóját szeptember 2-án szentelték fel Nagyenyede-

den. Enyeden még április első napjaiban megalakult a nemzetőrség. A Bethlen Kollégium diákjaiból négy csapat alakult, melyek élén egy-egy professzor állt. A teljes városi nemzetőrség 500 gyalogosból és 40 lovasból állt, vezetőjük Inczedy Samu, majd Sándor Elek lett. A gyalogság 2 századot alkotott. Emellett volt még két egyfontos ágyújuk is, melyekhez kis tüzércsapatot alakítottak, Zeyk Miklós vezetésével pedig felállítottak egy 90 fős vadászszázadot is.

Késő tavaszra a megye szinte minden településén megalakultak a nemzetőrcsapatok, melyek első nekifutásra vegyes (román–magyar) felállításúak voltak, ám a román nemzetőrök a balázsfalvi népgyűléseket követően kiváltak. A magyar nemzetőrség parancsnoka Szentpály Zsigmond, majd augusztustól Tímár Károly százados lett. A tisztikar két főhadnagyból, két hadnagyból és három őrmesterből állt. A csapat nagyobb településeken járőrszolgálatot is teljesített. A nemzetőrséget október végére minden településen lefegyverezték. A zászlóalj Nagyenyed november 8-i feladása után Tordára, majd Kolozsvárra vonult.

Alsó-Fehér forradalmi főispánja

Kemény István báró, 1848–49. Alsó-Fehérvár megyei főispán, az 1860–70-es években a képviselőház tagja, született 1811., megh. Csombordon 1881. Atyja IV. Kemény Simon báró, táblai ülnök, anyja Teleki Anna grófnő volt; hozzá méltó neje Bánffy Kata grófnő. A régi erdélyi magyar arisztokráciának e tiszteletre méltó, tipikus alakja 1834 óta, midőn az erdélyi hazafias ellenzék nagyobb politikai tevékenységet kezdett kifejteni, Wesselényi Miklós báró, Kemény Dénes és idősb Szász Károly, akkori vezérférfiakhoz csatlakozva, valamennyi erdélyi országgyűlésen s az unió óta a budapestieken folytonosan részt vett s mint Alsó-Fehér vármegye egyik követe, nagy befolyású hazafias működést fejtett ki. Az 1848–1849-i vérszteljes években Alsó-Fehér vármegye főispánja volt; Enyed elpusztítása napjaiban, miután nejét biztos helyre vezette, megjelent a dúló oláhok ezrei közt s rettenthetetlen bátorsággal mentette meg számos magyar életét s csak a legnagyobb merészséggel tudott keresztültörni a bőszt tömegeken. Későbbben Fekete könyv című emlékiratában ő maga írta le az általa gúnyosan rómaiaknak nevezett gyermekgyilkoló s rabló hősöknek megyéjében elkövetett kegyetlenségeit. Szemmel látó tanúja lévén e borzalmaknak s maga is kifosztatva legbecsesebb családi kincsei emlékeiből, a «rómaiaknak» megbocsátani soha sem tudott; egyébiránt maga volt a megtestesült emberszeretet s jótékonyosság, s akik benne jóakaró pártfogót, támogatót, szükségben segítőt kerestek, sohasem csalatkoztak. E mellett kitűnő jó gazda is volt; a szabadságharc után az oláhok által feldúlt birtokait értelmesen s gondosan rendezte s azok újjáteremtése által magasabb gazdai tehetséget bizonyított; sőt már előbb is ő volt az első erdélyi birtokos, ki 1834-ben váltógazdaságot létesített. Különös gondot fordított a szőlőművelésre, nagy áldozattal ültette le s tartotta fenn terjedelmes rizling szőlőtelepeit, hol a világhírű csombordi rizling termett, mely ma is kedvelt borszőlője a vidéknek. (Pallas Nagy Lexikon X. kötet, 1892., Bp.)

Gyulafehérvár, az osztrák bástya

Gyulafehérvár erdélyi vonatkozásban is sajátos helyzetben van, végig a forradalom és szabadságharc idején. Itt székel ugyanis a város modern erődítményében az osztrák hadsereg legütöképesebb katonasága, élén Ferdinand Knebel altábornaggyal és ez volt az egyetlen jelentősebb erdélyi vár, amit a honvédeknek átmenetileg sem sikerült bevenni. A magyarság azért Fogarasy Antal vezetésével itt is megalakítja a nemzetőrséget, de az osztrákok „vigyázó szemé“ alatt a román felkelők már októberben lefegyverzik a csapatot. A történelem szemtanúja és szenvedő alánya, az akkor még fiatal főjegyző Elekes Károly így írta le a történeteket: „A vár felől a városra indult mintegy hétezer nyi oláh a vár és városi piac közti levő várterületen több házat felgyújtott,

melynek világánál a legiszonyosabb látvány volt, hogy a vár sánczaira kiszegzett ágyútelepek mellett is égő kanócok látszóttak. „A támadás alkudozással, lökdösődéssel is járt, amelyben a nemzetőrök támadó szándékot láttak, és sortűzet nyitottak. A támadó románság visszavonult, halottaikat pedig a magyar nemzetőrök temették el. A vár nem tett semmit, sőt helyeselte a városban kialakult feszültségtől terhes légkört” – összegzi az akkori helyzetet Gyulafehérvár mai fiatal lelkésze, dr. Gudor Botond, aki történészként kutatta a gyulafehérvári egyházmegye múltját. Ugyanő írja: „Paradigmává vált Franz Horák várnagy mondása: Hadd pusztuljon a rebellis nép városával együtt.” Gyulafehérvár népe szerencsére nem pusztult el, de a további hónapokat rettegésben töltötte. A felszabadító szándékkal érkező honvédsereg Nagyszeben bevétele után, Kemény Farkas vezetésével 1849. március 27-én ért a város alá. A császáriak időben felkészültek fogadásukra: a várőrséget gazdagon ellátták élelmiszerekkel és még a Maroson való átkelés egyetlen útjának számító hidat is volt idejük felgyújtani. Április 2-ára Bem is a város alá érkezett és megadásra szólította fel császáriakat, amire persze nemleges választ kapott. Bem továbbvonult a Bánságba, Gyulafehérvár ostromát Stein Miksára bízta. Utóbbi azonban hamarosan kifogyott a lőszerből, és amikor Lüders óriási csapatai is megjelentek a színen, a honvédek visszavonulásra kényszerültek. Gyulafehérvár továbbra is császári kézen maradt.

Román népfelkelés

Alsó-Fehér megye lakosságának jelentős részét már a XIX. század derekán a hegyvidéki román lakosság tette ki. Nem csoda hát, hogy itt találunk leginkább táptalajra a nemzeti öntudatra ébredő románok követeléseit. Az unió és a jobbágyfelszabadítás halogatása ellen lázadó román lakosság alá lovat ad a gyulafehérvári és nagyszebeni osztrák haderők közelsége is, melyek legjobb esetben passzív szemlélői a császári udvar által is szított öldökléseknek. A harmadik, szeptemberben tartott balázsfalvi nagygyűlés már harcias hangulatban zajlott. A többezres tömeg nyíltan elítéli az uniót és az új osztrák alkotmányba kapaszkodva önálló nemzettel nyilvánítja az erdélyi románságot, melyet római modellre prefektúrákba szervez. Alsó-Fehér megye területén három prefektúra van, a topánfalvi vezetője a román ügy nagy

vezérének tartott Avram Iancu, a tordai prefektus Simion Balint, a balázsfalvi pedig a később Nagyenyedet felprédáló Axente Sever lesz. A románság önálló nemzetőrséget alakít és osztrák támogatással fegyveres támadásba lendül a környékbeli védtelen településeken.

Az első mézárásra 1848. október 19-én került sor Kisenyeden. Ezt a települést a magyarok annyira biztonságosnak gondolták, hogy még a környékbeliek is ide jöttek védelmet keresni. A románok ostromolni kezdték a falut, de a magyarok több napig kitartottak. Végül letették a fegyvert, mire a románok 140 embert – férfit, nőt, gyermeket – meggyilkoltak. Véres napok következtek végig a Hegyalján. Pár nappal később Székelykocsárdot pusztította el egy felkelőcsapat, majd következett Gerendkeresztúr, Zalatna és Abrudbánya, Boroskrakkó, Borosbenedek, Magyarigen, Borosbocsárd és Marosújvár, ahol a környékbeli nemesi családok 90 tagját mézárolták le. A népfelkelők rablóhadjáratai még számos településen söpörtek végig és mindenhol öldökléssel, a települések felégetésével jártak. November végére már több ezer kegyetlenül meggyilkolt áldozattal számoltak. A megrémült, védtelen lakosság többször is a hadsereg segítségét kérte. Abrudbányára, Enyedre is behívták a honvédeket, de a felszíni „békesség” látszatán megnyugodva, a vezérek forróbb események irányába terelték csapataikat. November és december folyamán valamelyest ritkultak is a népfelkelők támadásai, de január első napjaiban annál nagyobb hévvel törtek Nagyenyedre.

Nagyenyed pusztulása

A védtelenül hagyott várost egyes történészek szerint Axente Sever osztrák felkérésre támadja meg. Miután ugyanis Bem visszafoglalta Eszák-Erdélyt, az osztrákok veszélyeztetve érzik gyulafehérvári támpontjukat, s utasítják Axentet, hogy „mivel Enyed a magyar seregnek hatalmas támpontja lehet, ezen várost hadászati szempontból pusztítsa el”. Január 8-án éjjel 11 órakor Axente nyolc-kilencezer emberével ráront a városra, felgyújtja s védtelen lakosságot megöleti. A Bethlen-főiskola 36 000 kötetnyi könyvtárát szétszórták s értékes levéltárával együtt a lángok martaléka lett. A lakóházak, iskola kifosztásán és felgyújtásán túl nem kímélték a templomokat sem. A református templom berendezésének sztűzűzése és az épületen való végiglovasítás után a minorita rendházba törtek be, hihetetlen kegyetlenséggel bánva Viskóczi Henrik

minorita házfőnökkel is. Csodával határos módon mégis túlélte e kálváriát, melyre később így emlékezett vissza: „Magam valék első áldozata a gyilkosoknak, kik is fejemen öt halálos sebet ejtven, két ujjamat levágva és két szuronyszúrással az oldalamat majd’ halálosan kilyukasztva, félholtan a földre hirtelen leterítették, és minden ruhától levetkőztetve, hét lövéssel idvezlettek”. Csodával határos módon a rendházfőnök mégis életben maradt, Tordára menekítették és később felépült sebeiből. A nagyenyedi szörnyű események 1849. január 8-ának éjszakáján kezdődtek, általánossá másnap, január 9-én váltak, tetőpontjukat pedig január 10-én érték el, de a fosztogatás és gyilkosság-sorozat csak 17-én fejeződött be. A magyarirtásnak mintegy 800–1000 főnyi halálos áldozata volt, ám a menekülők közül legalább ugyanennyien fagytak halálra a kegyetlenül hideg téli időben.

A halottak egy részét a vársáncba (a mai óvoda udvara), másik felét az addig mézszoltónak használt, a vár sáncai melletti gödörbe temették, ahol az emléktábla áll. Római számok jelzik a pogrom pusztá dátumát. Ám a menekülők közül legalább ugyanennyien fagytak halálra a kegyetlenül hideg téli időben. A szemtanúk és későbbi történetírók szerint a rablók között nemcsak a felbujtatott románok találhatók. Csávossy György „Nagyenyedi memento”-jában úgy véli: az esemény egyik „krónikása”, Szilágyi Farkas későbbi lelkész szándékosan nem akarja leírni ezeknek a nevét, hogy családjukat ne bélyegezze meg. Ugyanakkor szépszámú nemes lelkű, a magyarokkal együtt érző románról (kereskedőkről, zsellérekről, asszonyokról, sőt egy tribunról is) megemlékezik, akik bátran oltalmazták a menekülőket.

A város azonban elpusztult. Kétségbeesett küldöttségét Kossuth azzal biztatta, hogy a Enyedet újjá kell építeni és 100 000 forintot utalványozott e célra. Az orosz betörés azonban a pénzt is, a gyors újjáépítés reményét is elsöpörte.

Sikertelen békekötés és a vég

1849 tavaszán Bem seregeinek ugyan nem sikerült elfoglalniuk az Érc-hegységet, de a román felkelők csapatait jelentősen visszazorították. A román vezérek, köztük Avram Iancu, kezdi felismerni a tényt, hogy az osztrákok csak kihasználták őket és a honvédcsapatok sikeres hadjárata láttán hajlana a magyarokkal való békekötésre. A béketárgyalásra Kossuth Ioan Dragoş belényesi, román nemzetiségű országgyűlési

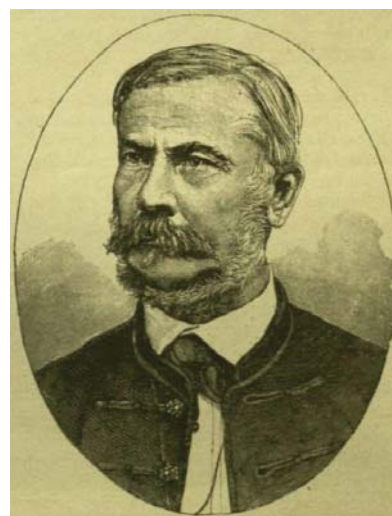

Piski csata

képviselőt küldte, aki Debrecenben fegyverszünetet kötött Iancuval. A megszövegezett békepontokat a topánfalvi gyűlésen a felkelők is elfogadták. A tényleges békekötés azonban Hatvani Imre új zarándi parancsnok mai napig kérdéses indíttatású „fegyvertényének” köszönhetően meghiúsul. Hatvani bevonul Abrudbányára és lefegyverzi az ottani románságot. A rosszul időzített akció Avram Iancuban gyanút ébreszt, a felkelők visszahúzódnak a havasokba, majd betörnek Verespatakra, illetve Abrudbányára. Mindkét településen a már ismert kegyetlenséggel pusztítják a védtelen lakosságot, épületeket. A menekülni próbálók közül is csak kevesen élnek túl a vérengzést. Déva meghódolása után Kemény Farkas indul el újra Brád

felé, visszaszorítani a lázongókat. Az oroszok benyomulása miatt azonban nem jár sikerrel. Iancu csapatai az orosz invázió idején semlegesek maradnak. A szabadságharc vérbefojtása után a román népfelkelők, illetve vezérek nem esnek az osztrák megtorlás áldozatául, sőt Avram Iancunak rövid szabadságvesztése után kitüntetést kínál fel a császár, amit azonban előbbi nem vesz át. Élete nagy kudarca, tettei emléke örületbe kergetik. 1872-ben hal meg Kőrösbányán.

GÁSPÁR-BARRA RÉKA

Báró Kemény István

A Hunyad és Alsó-Fehér megyei események megírásában felhasznált irodalom:

- Kóváry László: Erdély régiségei és történelmi emlékei, Horizont Kiadó, Bp.
 Téglás Gábor: Hunyad vármegyei kalauz, Erdélyi Kárpát Egyesület, 1902
 1848–49 dokumentumaiból, Kriterion Kincses Könyvtára, 1998
 Dénes Károly: Hunyadvármegyei Almanach, Déva 1909
 Pallás Nagy Lexikona – X. kötet, Bp. 1892
 Csávossy György: Nagyenyedi memento, tanulmány, Művelődés közművelődési folyóirat, Kolozsvár
 Szilágyi Farkas: Alsó-Fehér vármegye Monographiája. Nagyenyed, 1898
 Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén
 Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben
 Gudor Kund Botond: Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei, Tortoma Kiadó – Barót, Kriterion Kiadó – Kolozsvár, 2011
 Schreiber István: Hunyad megye 1848–49-ben
 Erdélyi Múzeum – XX. kötet, 10 füzet, 1904
 1848 képekben – Corvin Kiadó Déva, 1999
 Erdély rövid története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1993
 Gróf Kuún Kocsárd élete és munkássága, Szászváros 2006

A kiadvány megjelenését
támogatta a:

BETHLEN GÁBOR
Alap